

Kontextusok és a kutatási módszerek a komparatistikában

AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ KUTATÁSOK TÁRGYA

René Wellek 1959-ben írta *Az összehasonlító irodalom válsága* című tanulmányát. A bevezető részben megfogalmazott radikális tézise szerint a komparatistika olyan tudományág, amelynek nincs világosan definiált tárgya, legfőképpen pedig a pontos kutatási módszert hiányolja.¹ Lengyelországban is állandó vita tárgya,² hogy a komparatistikának van-e tárgya, vagy metatudomány. Ezek a polémiák arról tanúskodnak,³ hogy az összehasonlító irodalomtudomány művelői fogékonnyak az önreflexióra: ma már a kutatók egyre szélesebb köre⁴ hajlik arra az álláspontra, hogy a komparatistika három egymáshoz kapcsolódó területen tevékenykedik. Ezek közül az első a metodológiai reflexió, a második az empirikus kutatás, a harmadik pedig az összehasonlító kutatások elmélete.⁵ Ha így jelöljük ki a tudományos érdeklődés körét, túlléphetünk az ellentétes kategóriákra épülő gondolkodáson, amelynek egyik pólusán a részletes komparatistikai kutatások, a másikon a metodológiai reflexió helyezkedik el. Ezáltal kikerülhető az a téves

¹ René WELLEK, „Az összehasonlító irodalom válsága”, [ford. nélkül], *Helikon* 10, 1. sz. (1964): 42–49.

² A lengyel komparatistika fejlődését tárgyalja többek között: Henryk MARKIEWICZ, „Badania porównawcze w literaturoznawstwie polskim”, in Henryk MARKIEWICZ, *Z dziejów polskiej wiedzy o literaturze*, 142–157 (Kraków: Universitas, 1968); Maria CIEŚLA-KORYTOWSKA, „Komparatystyka w Polsce”, *Ruch Literacki* 26, 4. sz. (1995): 521–530.

³ Többek között a következő kötetekben találhatunk a vitában megfogalmazott álláspontokat illusztráló szövegeket: Halina JANASZEK-IVANIČKOVÁ, red., *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej* (Warszawa: Instytut Kultury, 1997); Tomasz BILCZEWSKI, red., *Niewspółmierność. Perspektywy nowoczesnej komparatystyki: Antologia* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010); Alina NOWICKA-JEŻOWA, red., *Badania porównawcze: Dyskusja o metodzie: Radziejowice 6–8 lutego 1997 r.* (Izabelin: Świat Literacki, 1998). Lásd még a *Comparative Critical Studies* 3. kötetében (2006, 1–2. sz.) *Comparative Literature at a Crossroads?* címmel megjelent monografikus összeállítást, amelyet *Komparatystyka – upadek czy wzlot?* címmel is közreadtak: *Tekstualia* 31, 4. sz. (2012).

⁴ Közéjük tartozik: Edward KASPERSKI, *Kategorie komparatystyki* (Warszawa: Nakładem Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2010); Bogusław BAKUŁA, „W stronę komparatystyki integralnej”, *Porównania* 1, 1. sz. (2004): 10–17. – a cikk bővített változata elérhető még a szerző *Historia i komparatystyka: Szkice o literaturze i kulturze Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku* (Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Literackie”, 2000) című kötetében is; Ewa SZCZĘSNA, „Komparatystyka dzisiaj: propozycje, zagadnienia teoretyczne, rekonesanse. Wprowadzenie”, in *Komparatystyka dzisiaj*, t. 1. *Problemy teoretyczne*, red. Ewa SZCZĘSNA i Edward KASPERSKI (Kraków: Universitas, 2010); Paweł WOLSKI, „Metaporównanie: Komparatystyka jako system samozwrotny”, *Porównania* 4, 4. sz. (2007): 40–51; Robert WENINGER, „Comparative Literature at a Crossroads? An Introduction”, *Comparative Critical Studies* 3, 1–2. sz. (2006): XI–XIX. Marta Nowicka lengyel fordításában is elérhető: *Tekstualia* 31, 4. sz. (2012): 29–36.

⁵ Lásd erről: KASPERSKI, *Kategorie komparatystyki*, 46–57. Az említett nézet egyre gyakrabban kap intézményes megerősítést, ami abban is megmutatkozik, hogy összehasonlító kutatásokkal foglalkozó egyetemi csoportokat hoznak létre.

meggyőződés, hogy a filológiai szempontú kutatás figyelmen kívül hagyja azt a problémát, hogy hatékonyak-e az általa alkalmazott módszerek, hoznak-e új ismereteket. Ha elfogadjuk a komparatiztika tág definícióját,⁶ arra a belátásra jutunk, hogy az összehasonlító kutatás túllép egyetlen ország és nyelv határain:

1) mert kutatja a különböző művészetek (ilyen az irodalom, a festészet, a szobrászat, az építészet, a zene, a film, a színház) és az írásbeliség formái, valamint a populáris és a tömegkultúrában működő, a művészet határterületein folytatott gyakorlatok közt kialakuló viszonyokat;

2) vizsgálja a művészetek, írásbeli formák, illetve a művészet határterületein folytatott gyakorlatok közti kapcsolatokat;

3) kutatja és leírja a tudás, illetve a tudat humán tudományaival (filozófia, antropológia, társadalomtudományok) kiépített kapcsolatokat;

4) pontosan meghatározza azt is, hogy milyen kapcsolatok fűzik ezeket a művészeteket, írásbeli formákat és a művészet határterületein folytatott gyakorlatokat az emberi önkifejezés más alkotásaihoz (ilyen a folklór vagy a vallás).

E diszciplína az olyan médium/médiumok sajátosságait figyelembe véve alakul ki, amely/amelyek közvetítésével végbemegy ez a kifejezés, emellett elméleti és módszertani reflexiót folytat,⁷ ezért különösen fontosnak bizonyul a komparatiztikában alkalmazott módszerek problémája. Az is növeli ennek a jelentőségét, hogy a komparatista kutató nem csak összehasonlít a munkája során,⁸ hanem a definíciójából adódóan túlléphet a szűk értelemben vett diszciplínák határain, és még ha a meglévő tudásanyagon végzi is a műveleteit, akkor is arra törekszik, hogy ezek eredményei ne csak átértékelésekhez vezessenek, hanem új ismereteket is hozzanak. Ezért az alább olvasható fejtegetések célja az, hogy megpróbáljam tipologizálni az összehasonlító kontextuális elemzés kontextusait és kodifikáljam az eljárásait. A történelmi érdeklődésű komparatiztikai kutatások egyik alkalmazható módszereként fogom fel az ilyen elemzést.

1. A KONTEXTUSOK TIPOLÓGIÁJA

Egyet kell értenünk Jerzy Bartmińskivel, aki leszögezte: „a művészi szöveg értelmezésének mesterségét az elmúlt évtizedekben a kontextualizáció”⁹ és az interdiszciplinaritás jegyében folytatták, miközben – ezt érdemes megjegyezni – di-

⁶ A javasolt definíció abban különbözik Remak definíciójától, hogy nem kizárólag irodalomközpontú, és azt feltételezi, hogy az irodalomközpontú kutatások a komparatiztika egyik áramlatát alkotják. Vö. Henry REMAK, „Literatura porównawcza – jej definicja i funkcja”, in JANASZEK-IVANIČKOVÁ, *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej*, 25.

⁷ Vö. KASPERSKI, *Kategorie komparatystyki...*, 46–57.

⁸ Az összehasonlító módszerről lásd többek között: Ewa SZCZĘSNA, „Ontologia i epistemologia porównania”, in SZCZĘSNA i KASPERSKI, *Komparatystyka dzisiaj...*, 97–101. Lásd még: NOWICKA-JEŻOWA, *Badania porównawcze...*

⁹ Uo., 57.

namikusan fejlődik Gérard Genette *Palimpsestes*¹⁰ című munkájának hatására az intertextualitás vizsgálata.¹¹ Ugyanakkor a kutatói gyakorlatban és mindenekelőtt az egyetemi oktatásban megfigyelhető egy jelenség, ami ahhoz köthető, hogy jelentősen növekedett az önkényesség területe a művek és a kulturális jelenségek olvasatában. Ezt szélsőséges esetekben úgy mutatják be (pragmatikus szellemenben), mintha nem korlátozná semmi olyasmi, ami magától a kutatás tárgyától függhet,¹² ebből pedig áttételesen többek között olyan állítások következnek, hogy az irodalmi/művészeti/diszkurzív/interszemiotikus szöveg nem rendelkezik a delimitáció jeleivel, a koherenciateremtés pontosan meghatározható elveivel vagy a koherencia megzavarásának szabályaival – tehát nem léteznek és nem is létezhetnek az intertextualitás/interdiszkurzivitás/interszemiotikuság textuális mutatói és így tovább. Amikor vitákat kezdeményeznek az irodalomtudományban erről a problematikáról,¹³ ezek a disputák rendszerint az értelmezés kérdésére koncentrálnak, ugyanakkor sokkal ritkábban próbálják ezek eredményeképpen megteremteni a kontextusok tipológiáját, miközben mind a nyelvészetben,¹⁴ mind a nyelvfilozófiában¹⁵ nagyon is vállalkoztak erre (ráadásul élénk vita folyik erről

¹⁰ Gérard GENETTE, *Palimpsestes: la littérature au second degré* (Paris: Seuil, 1982).

¹¹ Julia KRISTEVA, „Słowo, dialog i powieść”, przeł. W. GRAJEWSKI, in Mihail BACHTIN, *Dialog – język – literatura*, red. Eugeniusz CZAPLEJEWICZ i Edward KASPERSKI, 394–418 (Warszawa: PWN, 1983); Henryk MARKIEWICZ, „Odmiany intertekstualności”, in Henryk MARKIEWICZ, *Literaturoznawstwo i jego sąsiedztwa* (Warszawa: PWN, 1989); Edward KASPERSKI, „Związki literackie, intertekstualność i literatura powszechna”, in Edward KASPERSKI, *Teoria literatury w sytuacji ponowoczesności* (Warszawa: DiG, 1996); Ryszard Nycz, „Intertekstualność i jej zakresy: teksty, gatunki, światy”, in Ryszard Nycz, *Tekstowy świat: Poststrukturalizm a wiedza o literaturze*, 59–82 (Warszawa: IBL, 1993).

¹² Lásd pl. Andrzej SZAHAJ, „Granice anarchizmu interpretacyjnego”, *Teksty Drugie* 8, 6. sz. (1997): 5–33.

¹³ Lásd az alábbi közleményeket, melyek Andrzej Szahaj említett írására reagálnak: Henryk MARKIEWICZ, „Staroświeckie glosy”, *Teksty Drugie* 8, 7. sz. (1997): 45–49; Michał Paweł MARKOWSKI, „Postep?”, *Teksty Drugie* 8, 6. sz. (1997): 81–82; Stefan MORAWSKI, „O zdradliwej swobodzie interpretacji”, *Teksty Drugie* 8, 6. sz. (1997): 51–62; Włodzimierz BOLECKI, „Wyznania członka lokalnej wspólnoty interpretacyjnej”, *Teksty Drugie* 9, 6. sz. (1998): 171–186, az utóbbi bővített változatát lásd: Włodzimierz BOLECKI, *Polowanie na postmodernistów (w Polsce) i inne szkice* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1999), 397–414. Lásd még a polemikus hangokra adott választ: Andrzej SZAHAJ, „Paninterpretacjonizm, czyli nie ma niczego w tekście, czego by pierwiej nie było w kontekście (Odpowiedź krytykom)”, *Teksty Drugie* 9, 4. sz. (1998): 91–103.

¹⁴ Jerzy Bartmiński ír azokról a nyelvészeti iskolákról, melyek a kontextualizmushoz kapcsolódó téziseken alapulnak: „Kontekst założony, historyczny czy kreowany”, in *Polska genologia lingwistyczna*, red. Danuta OSTASZEWSKA i Romuald CUDAK, 57–58 (Warszawa: PWN, 2008). Ezek közé tartozik Firth londoni iskolája (amely Bronisław Malinowski antropológiai funkcionalizmusára hivatkozik és a közlés kontextuális értelmezését javasolja, mivel a társadalmi kommunikáció elemeként fogja fel), Gumperz interakciós szociolingvisztikája (ez a „kontextualizációs szignál” fogalmával operál, amelyek kijelölik a közlés interpretációs kereteit), Van Dijk interakciós diskurzuselmélete és a lexikális szemantika, amellyel olyan kutatók foglalkoznak, mint J. Bartmiński, A. Wierzbicka, R. Tokarski és L. Komnicz.

¹⁵ A logika szakértői kezdetben a kontextus szó szűk értelmezése mellett foglaltak állást. Charles Sanders Peirce a 19. század végén grafikusán ábrázolta a logikai képleteket, számolva a lingvisztikai kontextus létével is. Lásd: *The Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition*, ed. The Peirce

a témáról). Ezen a téren végeláthatatlan polémik folynak a minimalizmus hívei¹⁶ és a szemantikai kontextualizmus szószólói között.¹⁷

De még ha el is fogadjuk azt a feltevést, hogy a tudás függhet a kontextustól,¹⁸ e kontextus meghatározása lehetővé teszi, hogy betájoljuk, milyen vonatkoztatási rendszerre nézve lesznek igazak az adott állítások – tehát reflexió tárgyává kell tenni a kontextust. Az említett feltevés ráadásul nem érvényteleníti azt a kérdést, hogy miben rejlik a kontextustól való függőség. Az következik-e ebből, hogy a tudás aspektuális, vagy inkább az, hogy a tudás mindig a kontextussal együtt változik – vagyis azok az állítások, amelyek az egyikben kötelezőek mint igazságok, a másokban elveszítik ezt a státuszukat. Mi több, továbbra is szembe kell néznünk a kérdéssel, hogy amikor az ismeretek gyarapítására törekszünk, lényeges-e ebben a folyamatban, hogy melyik kontextust választjuk, vagy a kontextus esetleges jellegű, abban az értelemben véve, hogy bármilyen mással pótolható, anélkül hogy rontanának a kutatás minőségén. Másként fogalmazva, egyenértékűek-e a kontextusok? Ezen túlmenően az a tézis, hogy a tudás a kontextus függvénye marad, önmagában nem érvényteleníti azt a kérdést, hogy a kutatás tárgya tartalmazza-e a kontextus/kontextusok determinánsait. Az is lehet, hogy a kontextus kiválasztásáért teljes mértékben a kutató felel, és ki kell zárni a vizsgálódás köréből azt a kérdést, hogy vannak-e olyan jelek, amelyek információt adnak arról, milyen szándékai voltak az üzenet küldőjének. Ebben az esetben az olyan előfeltevések és attribúciók mutatóit is ki kellene hagyni az értekezésből, amelyek jelezhetik a kontextusokat, hogy pontosan meg tudjuk határozni az elemzett tárgy jelentését.

Edition Project (Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 1981–2009). Lengyelországban Joanna Odrowąż-Sypniewska foglalkozik a minimalizmus és a kontextualizmus vitájával a Varsói Egyetem Filozófiai és Szociológiai Intézetében. A kontextus kutatásáról lásd még: Tadeusz CIECIERSKI, *Zależność kontekstowa: Wprowadzenie do problematyki* (Warszawa: Ośrodek Badań Filozoficznych, 2011).

¹⁶ Közéjük tartozik többek között Herman Cappelen, Ernie Lepore és Emma Borg. Lásd pl. Herman CAPPELEN and Ernie LEPORE, *Insensitive Semantics: A Defense of Semantic Minimalism and Speech Act Pluralism* (Oxford: Blackwell, 2005); Emma BORG, *Minimal Semantics* (Oxford: Clarendon Press, 2004).

¹⁷ Megtalálható a szószólói között például Charles Travis és François Recanati. Lásd: Charles TRAVIS, *The True and the False: the Domain of Pragmatic* (Amsterdam–Philadelphia: Benjamin, 1981); François RECANATI, „»What is said« and the Semantics/Pragmatics Distinction”, in Claudia BIANCHI, ed., *The semantics/pragmatics distinction*, 45–64 (Stanford, CA: CSLI Publications, 2003). Az ilyen álláspont képviselői ebben látnak megoldást többek között arra a problémára, hogy a természetes nyelv kifejezései homályosak és többértelműek. Érdekes ennek kapcsán megjegyezni, hogy Edmund Husserl az első olyan filozófusok közé tartozott, akik felfigyeltek rá, hogy különbség van a kontextustól függő alkalmi és a többértelmű kifejezések között. Lásd: Edmund HUSSERL, *Badania logiczne*, 2. t. 1. cz., przeł. Janusz SIDOREK, Biblioteka Klasyków Filozofii (Warszawa: PWN, 2000), 100–101.

¹⁸ A mai episztemológia legvitatottabb problémáit tárgyaló James Pryor rámutatott arra, hogy ezek egyike a kontextualizmus kérdése. Lásd: James PRYOR, „Highlights of Recent Epistemology”, *British Journal of the Philosophy of Science* 52, 1. sz. (2001): 95–124, 96–100.

Az ezekre a kérdésekre adott válasz, illetve a kontextustipológia kialakításának tétje jelöli ki a történeti szempontú komparatisztikai kutatások igazolhatóságát és falszifikációját.

A közlemény módja alapján a következő típusokra oszthatjuk a kontextusokat:

- 1) nyelvészeti,
- 2) nem verbális,
- 3) interszemiotikus,
- 4) multimediális.

Az első különösen akkor lesz lényeges a komparatisztika számára, ha az összehasonlított szövegek legalább két különböző nyelven íródtak. A második kontextus akkor kerül előtérbe, ha interferenciákat mutat az elsővel (illetve részét alkotja a harmadik vagy a negyedik kontextusnak is). Az utolsó két kontextus komponensei viszont mindig összehasonlítást és funkcionális elemzést követelnek.

Különbséget tehetünk annak alapján is, hogy a befogadó hogyan érzékeli a kontextust:

- a) vizuális,
- b) hangos,
- c) poliszenzoriális.

Annak alapján, hogy a kontextus mutatói jelen vannak-e az irodalmi/művészi/diszkurzív szövegben, az alábbi kontextusokat kell megkülönböztetnünk:

- a) kötelezőek (olyanok, amelyek mutatói ott vannak az elemzett műben, ezeket pedig figyelembe kell venni, amikor meghatározzuk a jelentését),
- b) fakultatívak (ezeket a befogadó erőlteti a műre).¹⁹

A befogadó tudatossági szintje alapján különbség van a szövegek kontextusának érzékelésében:

- a) tudatosított kontextusok,
- b) nem tudatosított kontextusok (melyek akkor tudatosíthatók, ha új adatokhoz jutunk).

A kontextus funkciója alapján a következőket különíthetjük el:

- a) az esztétikaiakat,
- b) az esztétikán kívülieket.

Az irodalmi kontextusok az esztétikai kontextusok egyik lehetséges változatát alkotják (például a festészeti és a zeneiek mellett). Érdemes hangsúlyozni, hogy az adott irodalmi szövegben belül gyakran jelennek meg az intertextualitás (vagy az interszemiotikusság és interdiszkurzivitás) olyan jelzései, amelyek egyszerre utalnak több különböző (mind esztétikai, mind pedig esztétikán kívüli) kontextusra; az ilyen mű az összehasonlító kutatások potenciális tárgya.

Az összehasonlító kontextuskutatások alapján a következő változatokat különböztethetjük meg:

¹⁹ Ryszard Nycz-től vettem át ezt a felosztást: Nycz, „Intertekstualność i jej zakresy...”, 85.

1) a történelmi szituációs kontextus, amelynek keretei között elkülöníthető:

a) a befogadás/olvasás kontextusa (például vizsgálhatjuk, hogyan fogadta be egy alkotó egy másik szerző művét);

b) a mű keletkezésének (genetikai) kontextusa – a történelmi orientációjú összehasonlító kutatásokban ezt segédtudománynak tekintik;

2) a pragmatikai kontextus (erre akkor van szükség, ha a kutatások célja nem az összehasonlító történelmi rekonstrukció).

Az első változatot a történelmi orientációjú összehasonlító kontextuális elemzésben alkalmazzák mint a rekonstrukció tárgyát, vagy mint viszonyrendszert, a második változat az összehasonlító kritikában jelenik meg (amely nem leplezi, hogy konstruálja vagy önkényesen választja a kontextust: a célja ezzel a jelentések modellezése, reinterpretációja, aktualizálása). Az első esetben nem lehet szó önkényességről a kontextus kiválasztásában. A második esetben a pragmatikai kontextus az ellenőrző procedurák célját szolgálja, rögzítve például, hogy milyen sajátosságai vannak egy adott mű fogadtatásának egy meghatározott időszakban.

A kontextusok történelmi orientációjú összehasonlító kutatásában, amelynek tárgyai szövegek, nem elég a nyelvi (szintaktikai, lexikális és frazeológiai), a paranyelvi (központozási, helyesírási) és a tematikus és strukturális (műfaji, stiláris) vizsgálat. Ennek ki kell terjednie a kontextusok további felosztására: egyrészt a „közeli” (az adott szövegben lévő), másrészt a „szerzői” kontextusokra (amelyek az adott író műveiben jellegzetes módon jelölik ki a fogalmak jelentését), és a konkrét korszakhoz köthető kontextusokra, amelyek az adott kor nyelvi normáiból vezethetők le.²⁰ Nem hanyagolhatjuk el a szövegek és szerzőik tényleges kapcsolatait sem (az ilyen jellegű relációk kimutatásában segédszerepet töltenek be a genetikai tanulmányok). Ezek jelenléte vagy hiánya alapján a következő kontextuális relációkat különíthetjük el az irodalmi-művészeti, diszkurzív és szemiotikai jelenségek között:

1) irodalom- és művészetközi filiációk (azaz olyan párhuzamok, amelyek irodalmi-művészeti kapcsolatokra épülnek);

2) irodalom- és művészetközi homológiák (azaz olyan párhuzamok, amelyek a közös irodalmi-művészeti mintához való kapcsolódásra épülnek);

3) irodalom- és művészetközi analógiák (azaz olyan párhuzamok, amelyek nem kapcsolatokra, hanem más tényezőkre épülnek).²¹

A két fentebb említett kontextuális relációtípus például az olyan kutatásokban lesz fontos, amelyek kontextualizálják az adott szerzők műveit egyénél több

²⁰ Itt a Jadwiga Puzynina által javasolt tipológia elemeire hivatkozom. Lásd: Jadwiga PUZYNIŃA, „Kontekst a rozumienie tekstu”, in OSTASZEWSKA i CUDAK, *Polska genologia lingwistyczna*, 258–259.

²¹ A kontextuális relációk Henryk Markiewicz által javasolt tipológiájából választottam bizonyos elemeket, ugyanakkor szeretném hangsúlyozni, hogy ezek nem csak irodalmi művekre vonatkoztatva alkalmazhatók. Lásd: Henryk MARKIEWICZ, „Zakres i podział literaturoznawstwa porównawczego”, in Henryk MARKIEWICZ, *Nowe przekroje i zbliznienia*, 5–19 (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974).

nyelv- vagy szemiotikai terület irodalmi-művészeti hagyományához viszonyítva. Érdeemes hangsúlyozni, hogy a tényleges kapcsolatok léte önmagában nem teremt jelentékeny kontextust. Az ilyen kapcsolatok kimutatása nem garantálja azt, hogy párhuzamosak a poétikák, ugyanakkor segítségünkre lehetnek a kontextus kiválasztásában és behatárolásában. Döntő szerepet játszanak az elemzéshez szükséges adekvát viszonyítási szint kijelölésében az intertextualitás (valamint az interszemiotikusság, interdiszkurzivitás) jelzésére. Ha sikerül további megerősítést találni számukra az irodalmi (művészi, diszkurzív) szövegek közti tényleges kapcsolatok kimutatásával, a kontextus kiválasztása mélyebb indoklást nyer. A harmadik fent említett kontextuális reláció az irodalmi/művészeti/diszkurzív/mediális műfajok rendszerezését szolgáló kutatások szempontjából lesz a leglényegesebb.

2. A KONTEXTUÁLIS ELEMZÉS MINT A TÖRTÉNETI-KOMPARATISZTIKAI KUTATÁS MÓDSZERE

A kontextuális elemzés procedúráinak alább következő vázlatában az irodalmi komparatistikára fogok koncentrálni (tehát az irodalmi művek poétikáját és történeti vonatkozásait feltáró összehasonlító kutatásokra). Azt hiszem, a szóban forgó módszer – megfelelő korrekciókkal – olyan eszközként szolgálhat, amely lehetővé teszi más szövegek és kulturális jelenségek relációinak felismerését és leírását is.

Ha a kutató elfogadja az irodalmi művek kontextusával végzett szisztematikus munka kihívását, meg kell kísérelnie, hogy választ ad számos ezzel kapcsolatos kérdésre. Az első probléma magának a terminusnak a jelentésköre. A kontextus (a latin *contextus* – összeköttetés, kapcsolat, folyamat) a legszűkebb grammatikai értelemben szövegrészletként határozható meg, ami feltétlen szükséges ahhoz, hogy helyesen értsük az adott kifejezést vagy szavak csoportját. Tehát felmérjük a sajátosan formált nyelvi egységek (hang, morféma, szó, mondat) együttesét, amelyek más egységek környezetét alkotják, s ezáltal lehetővé teszik az értelem és a funkció helyes azonosítását. A kontextus olyan vonatkozások összességét jelenti az irodalomtudomány számára, amelyek szükségesek ahhoz, hogy elemezni és értelmezni tudjunk az irodalmi műveket. A legtágabb értelemben vett (nem csak irodalmi) tényezők együtteséről van szó, amelyek a kutatások meghatározott tárgyához kapcsolódva léteznek; ezek helyes kijelölésén és felismerésén múlik, hogy befogadható-e a mű; és ha igen, miképpen. Ha a második és a harmadik jelentésre koncentrálnunk, óhatatlanul is felmerülnek olyan kérdések, hogy mik lehetnek ezek az adott irodalmi művekkel kapcsolatos, a mű jelentését meghatározó vonatkozások és tényezők, és milyen kutatási szakaszokból áll az irodalomtörténeti komparatistika szellemében végzett eljárás.

Az elemzés első, feltétlenül szükséges szakasza a mű formálásának immanens felismerése és leírása, amely egyáltalán nem létezne irodalmi szöveggént az emlí-

tett nyelvi-művészi konstrukción kívül. Ezt követően az ilyen kutatások eredményei kontextualizálást igényelnek, ami abban mutatkozik meg, hogy azonosítják az intertextualitás és az interszemiotikusság szövegbe íródó jelzéseit, ellenőrzik ezeket az adott nyelv történetének ismerete alapján, s történelmi kontextusba helyezik a művet.

Ugyanakkor nem minden irodalmi mű kontextusba helyezése egyezik meg a komparatistikai kutatások bevett gyakorlatával. Egy példa: az adott műfaj poétikáját követő művet, vagy a műben megjelenő motívumot vizsgálhatjuk ugyanattól az írótól való más (korábban vagy később keletkezett) szövegekhez viszonyítva, amelyek bizonyos szempontból hasonlóak, formailag pedig különböznek a kiinduló műtől. Ilyen helyzetben az író életműve lesz a kontextus. Bár az irodalomkutató ekkor összehasonlítással operál, e szűk kontextus alapján az említett gyakorlat az irodalomtörténeti kutatások közé sorolandó. Kivételt képez az olyan helyzet, amelyben az adott szerző irodalmi kétnyelvűségéről beszélhetünk. Hasonló eset fordul elő akkor is, amikor az egyes mű, vagy az adott írói életmű kutatásának viszonyítási pontja az irodalmi irányzat, amely nem csak egyetlen nemzeti irodalom keretei között ragadható meg, hanem olyan művészeti kategóriaként fogható fel, amely lehetővé teszi, hogy azonosítsuk (meghatározott történelmi korokban keletkezett) szövegek nagy csoportját, s ezek művészi (kompozíciós, lexikai-stilisztikai, tematikai) jellemzőit. Ezen túlmenően, ha a tág értelemben felfogott kontextuson az irodalmi-tudományos közösség által elfogadott, az adott kultúrában kötelező érvényű gondolkodási mintákat értjük, valamint elfogadjuk azt, hogy ezek ki vannak téve a konvencionalizációnak, az alapfunkciójuk pedig az, hogy stabilizálják azokat a kereteket, amelyek között a kommunikáció folyik, akkor a kontextusok rekonstrukciója a feltétele annak, hogy az egyéni és eredeti innovációt megragadhassuk. Erre van szükség ahhoz, hogy az irodalmi művekben felfedezhessük azt is, ami az értelmezés jelenkorának szól és az egykori befogadók nem értékelték kellőképpen.

A kontextuális elemzést – amely a szűk értelemben vett összehasonlító irodalomtörténet keretein belül helyezkedik el, s az irodalomtudomány fogalmi készlete csak segéd szerepet tölt be mellette – olyan módszernek tartják, amely azután alkalmazható, hogy körülírták az összehasonlítás történetileg verifikálható terepét (amely vagy az intertextuális jelzéseken és a tényleges kapcsolatokon, vagy a klasszifikáció²² kialakítását szolgáló megfigyeléseken alapul). A kijelölés olyan műveket érint, melyekben hasonló jelenségek fedezhetők fel kulturálisan külön-

²² A klasszifikáció kialakítását Arisztotelész nyomán úgy fogom fel, mint meghatározott (esetünkben irodalmi) jelenségek rendszerezését azon az alapon, hogy a tárgyak korábban megismert, definiálható jellemzőkkel rendelkező osztályába és típusába tartoznak. Az említett művelet a feltétele annak, hogy előre láthassuk, milyen tulajdonságaik vannak az új tárgyaknak, a konstruált rendszerhez és az időben végbemenő változások leírásához viszonyítva őket. Vö. ARISZTOTELÉSZ, *Kategóriák*, ford. RÓNAFALVI Ödön, jegyz. SZALAI Sándor (Budapest: Kossuth Kiadó, 1993); ARISZTOTELÉSZ, *Hermeneutika*, ford. RÓNAFALVI Ödön, jegyz. SZALAI Sándor, utószó BUGÁR István (Budapest: Kossuth Kiadó, 1994).

böző területeken, ám közöttük jelentős különbségek is vannak. Az érintett művek különböző nyelveken születtek, de ezeket a nyelveket nem kizárólag nemzeti nyelvekként kell felfognunk. Tekinthejük ezeket különböző művészek nyelveinek vagy diskurzusoknak, mint például meghatározott tudományterületek nyelveinek és/vagy szociolektusoknak – de azzal a feltétellel, hogy az irodalmi szövegbe bejutó elemek azonosításához elegendő forrással rendelkezünk.²³ Fontos megfigyelnünk, hogy ezek az elemek szemantikai értelemben dinamikus minőséget képeznek, változtatják a jelentésüket és funkciójukat az új vonatkozási rendszerben, s az irodalmiság olyan karakterét is felvehetik, ami a kiinduló helyzetben nem volt jellemző rájuk. Ezért a tárgyalt esetben nem csak azt írjuk le, hogy milyen relációkba kerüljenek az adott mű alkotóelemei, hanem azt is, hogy milyen szerepet játszottak az eredeti kontextusban, és milyen funkciót kezdtek betölteni az új textuális, interszemiotikai vagy interdiszkurzív környezetben.

Ha széles körben hatnak az olyan folyamatok, mint más nyelvek kiterjesztése irodalmi szövegekre és/vagy az irodalmiság behatolása más diszciplínák nyelveibe, az említett átalakulásoknak köszönhetően új irányzatok alakulhatnak ki a bölcsészetben vagy újradefiniálhatják a diszciplínákat (összekapcsolhatják vagy feloszlatathatják őket). Másként fogalmazva, a kontextuális elemzés révén újratájoljuk a gondolkodást, esélyt adva az átalakulások és transzformációk megragadására.

Ha mégsem a fentiek szerint bánunk a kontextussal, az olyan metodológiai hibákhoz vezethet, amelyek lehetetlenné teszik, hogy komoly tudományos eredményeket érjünk el. Az irodalomközpontú kutatásokban háromfajta gyakorlatot tekinthetünk ebből a szempontból tipikusnak. Az első oda vezet, hogy az irodalmi szöveget a vele összeférhetetlen diszkurzív jellegű tézisek illusztrációjaként kezelik. Ez akkor történik, amikor figyelmen kívül hagyják a poétika kérdéseit, nem a szövegek esztétikáját vizsgálják, hanem a mű „eszmei üzenetét” emelik ki: ezt is kizárólag az „itt és most” perspektívájából vizsgálva nem veszik tekintetbe sem a szélesebb eszmetörténeti horizontot, sem a történetírás szabályaival kapcsolatos reflexiót. A második veszély a kontextusból kiszakított frázisok elemzése és értelmezése, ami oda vezet, hogy a kutató modernizálja a művet, figyelmen kívül hagyva például a nyelvtörténeti ismereteket. A harmadik gyakorlat viszont ahhoz kapcsolódik, hogy nem értékeli kellőképpen a kutatásokban az eredeti kontextust, ahonnan az író meghatározott elemeket vett át, vagy éppen túl nagy jelentőséget tulajdonítanak neki. Az alábbi példák szolgáljanak illusztrációként az irodalomban működő belső folyamatok bonyolultságához.

Ha egy adott szerző irodalmi örökségének fogadtatását vizsgáljuk, gyakran előfordul, hogy olyan művek közvetítik ezt, amelyeket későbbi korokban, más kulturális és nyelvi környezetben született művészek alkottak. Ezzel van dol-

²³ Nemcsak konkrét mű, diszkurzív szöveg vagy interszemiotikai természetű jelenség lehet ilyen forrás, hanem ezek egész csoportja is, melyek olyan kategóriák közvetítésével definiálhatók, mint a műfaj vagy a stílus.

gunk például Bolesław Leśmian esetében, akire Edgar Allan Poe művei nem közvetlenül hatottak, hanem fordítások, irodalmi szövegek és kritikák révén, többek között Baudelaire és az orosz szimbolisták közvetítésével (különös tekintettel Konsztantyin Balmontra). Ebben a helyzetben történelmietlen lenne közvetlenül összehasonlítani az angolul nem tudó Leśmian műveit és Poe-val foglalkozó közleményeit az író amerikai recepciójával. Alaptalan lenne, mert a két kontextus nem egyeztethető össze, hiszen a szimbolizmus szellemében alkotó francia és orosz Poe-rajongók, akik Baudelaire irodalmi hagyatékát tekintették követendő példának, és nagyrészt átvették a Poe-életmű jelentőségéről vallott nézeteit, következetesen törekedtek arra, hogy ellépjenek az eredeti kontextustól. Így akarták „büntetni” az amerikai irodalmi köröket, akik Poe jelentőségét nem ismerték fel kellőképpen, s ezért nem is értékelték érdemei szerint. E tudás fényében ki kell jelentenünk, hogy „a Leśmian által olvasott Poe” nem lehetett ugyanaz a szerző, mint az amerikai romantikusok Poe-ja, ahogy az orosz és francia szimbolisták Poe-ja sem volt az (ha mérvadó véleményt akarunk megfogalmazni ezen a téren, nem csak a recepció sajátosságait és a korszak kontextusait, hanem az ezekhez kapcsolódó, igen széles körű komparatistikai kutatásokat is figyelembe kell vennünk). Azt is könnyen elképzelhetjük, milyen kevéssé hihető eredményre vezetne egy olyan kutatás, ami Leśmian Poe-fordításait venné górcső alá – ha ez kizárólag a novellák angol és lengyel szövegének összehasonlító elemzésére épülne –, hiszen tudhatjuk, hogy a lengyel költő fordításainak alapjául Baudelaire francia szövege szolgált.

Hasonló a helyzet a Leśmian műveiben felfedezhető népi motívumok kérdésében is. Az összehasonlító filológiai elemzés megállapította, hogy ezeket a motívumokat a költő – szemben a maga nyilatkozataival – nem kizárólag az eredeti forrásokból merítette, hanem a romantikusok szövegeiből, mindenekelett az orosz ezüstkori irodalmát képviselő szerzőktől. Leśmiant érdekelték a bilinák, amelyek a szlavofil divat hatására inspirálták az orosz századvég alkotóit. Ha közvetlenül vetnénk egybe Leśmian műveit a néprajzi anyagokat gyűjtők kutatási eredményeivel, akkor etnográfusnak tekintenénk (noha nem volt az), s hamis képet nyernénk a népi motívumok nemzetközi irodalmi transzmissziójáról. Másként fogalmazva: Leśmian irodalmi közvetítésű népköltészeti inspirációi nem voltak és nem lehettek azonosak a népművészetként felfogott folklórral, amelyek az ebben a keretben kialakult szóbeli műfajok (mondák, balladák, példázatok, közmondások), valamint a rituálék, szokások és az anyagi kultúra művészi termékei.

Ez a néhány példa jól illusztrálja a kontextuális elemzésnek – mint módszernek – általános alapelveit: a kutatónak tudatában kell lennie a textuális jelentések történetiségével és relációs jellegével, s ez utóbbit nem szabad összetéveszteni a relativizmussal, ami önkényességre vezetne a vonatkoztatási rendszerek kiválasztásában. A művészileg értékes irodalmi művek esetében az említett hatások nem redukálhatók sem a példa követésére és az ismert művészi eljárások pusztá ismétlésére (ha így lenne, minden olyan alkotó, akit inspirál egy előd életműve,

legfeljebb az epigon névre szolgálna rá). A motívumok eredete és a felhasznált elemek nem feltétlen egyenrangúak, s nem is kizárólag irodalmi természetűek.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az egyes kutatók által alkalmazott kontextuális elemzések aspektuális jellegűek maradnak – s annak is kell maradniuk –, ugyanakkor a megfelelő kontextus kiválasztásának kell garantálnia azt, hogy a különböző kutatók által végzett konkrét elemzések kiegészíthessék egymást. Ebből következik, hogy a kontextuális elemzés bevezető szakaszában meg kell oldani azt a problémát, hogy adekvát-e a kontextus, s a választott nézőpontok optimálisan világítják meg a kutatás tárgyát. A kontextuális elemzés tervezéséhez tehát szükség van a kontextushoz kapcsolódó metatudatra. Ennek hiányát viszont nem kell kizárólag az egyes kutatók „önhibájából” keletkezett potenciális fogyatékoságának tekinteni. Az adott gondolkodási mintákat alkotó szabályok ugyanis meghatározott történelmi pillanatokban észrevehetetlenek maradhatnak a kortársak számára. Esetenként ez tűnik ki az irodalomtörténészek olyan állításában, hogy léteznek szövegek, amelyek nem illeszthetők be semmiféle irodalomtörténeti kontextusba, vagy pedig olyan művekként működnek, amelyek végtelen sok kontextuálizációnak vannak kitéve. Gyakran éppen a komparatiztikai kutatások teszik lehetővé a kontextusok kiválasztásának ellenőrzését.

3. TÖRTÉNETISÉG ÉS KONTEXTUÁLIS IRODALMI ELEMZÉS

Az összehasonlító kutatásokban a történelmi kontextus definiálása az egyik feltétele annak, hogy behatárolhassuk az elemzett anyagot. Az irodalomtudósnak ezt meg kell tennie, ha nem akarja, hogy teljesen önkényes legyen a szelekció, bár az említett önkényesség nem látszik teljesen elkerülhetőnek. Ha nem oldjuk meg a terület beszűkítését és a kontextus pontos meghatározását, akkor *ad infinitum* kell folytatnunk az elemzést, mert a szöveg értelmezési horizontja – s az időbeliség tág értelemben vett horizontja –, állandóan nyitva marad,²⁴ részben pedig hozzáférhetetlen. Az irodalmi komparatiztika esetében azért kell nyitottságról beszélnünk, mert kontextusnak nevezhetők az adott szerző jelenkori és régebbi korokból származó ihletforrásai, illetve azok a körülmények, amelyek szerepet játszottak abban, hogy a mű így, nem pedig másképp formálódott, ami rányomja bélyegét a befogadására (de nem vezethető vissza teljesen ezekre a mű, ha tényleg magas művészi színvonalat képvisel).

Pontosan itt merül fel az a probléma, hogy a kontextus részben hozzáférhetetlen, mert a múlttól szerzett tudásunk tele van lyukakkal, s a legtöbbször aspektuális marad. Problémát okoz, hogy annál kevésbé tudjuk meghatározni a kontextust, minél távolabb vagyunk attól a kortól, amikor a mű keletkezett. A megfelelő források hiánya jelöli ki a kontextuális elemzés alkalmazásának korlátait. A hipo-

²⁴ Lásd: Edmund HUSSERL, *Wykłady z fenomenologii wewnętrznego świadomości czasu*, przeł. Janusz SIDOREK, Biblioteka klasyków filozofii (Warszawa: PWN, 1989); lásd még: Hanna BUCZYŃSKA-GAREWICZ, *Metafizyczne rozważania o czasie: Idea czasu w filozofii i literaturze* (Kraków: Universitas, 2003).

tézis-státuszt képviselő rekonstrukciót ilyenkor nem csak más nyelvterületekről, hanem más szemiotikai szférákból vett adatok alapján is végezhetjük (jóllehet hangsúlyoznunk kell, hogy a komparatiztikai kutatások mindkét változatában hipotézisekkel van dolgunk). Ezek azonban nem egyenrangúak, különbözőképpen értékelhetjük őket. Az első esetben minél több adekvát kontextust veszünk figyelembe az adott irodalmi jelenség kutatásában, annál nagyobb esélyünk nyílik arra, hogy az irodalmi múlt hipotézise teljesebb és ellenőrizhetőbb lesz. Minél kevesebb tényezőt veszünk figyelembe a történeti orientációjú komparatiztikai kutatásokban, annál inkább ki vannak téve a múltra vonatkozó állításaink a leegyszerűsítésnek, a kutató által képviselt világnézeti tartalmak hatásának és a redukált leírásnak. Ideális változatban pedig olyan rekonstruktív-összehasonlító kutatási gyakorlatról lehet szó, amely meghatározott képet alkot a múltból, túllép az adott nyelvterületen (az interszemiotikai komparatiztika az egyetlen művészi nyelven, a diskurzusok összehasonlító elemzése pedig az egyetlen diskurzuson). A témáról megfogalmazott állítások szükségszerűen nem csak igazságok, hanem valószínűségek is lehetnek, ugyanakkor törekednünk kell arra, hogy az előbbieket, ne pedig az utóbbiakat legyenek többségben.

Természetesen kétségbe lehet vonni a megállapítások igazságát a történeti és ezen belül a komparatiztikai kutatásokban is, emlékeztetve arra, hogy maga a kutató is a saját korába helyezett időbeli lény. De a gondolkodás meghatározott paradigmája, a korabeli konvenciók, a kulturális minták és más tényezők által determinált értekezése tárgyát leíró történész arra hivatkozik, ami a megismerési horizontján helyezkedik el, vagyis a felfoghatóság körén belül található²⁵ (a megértés mindig valamilyen nézőpontból történik). Ha van erre vonatkozó kritika, az a metodológiai tudat elmélyüléséhez vezet, bár akadályozhatja is a részletes kutatások fejlődését, más kérdésekre terelve a figyelmet, aminek az a következménye, hogy a szerzők minden energiájukat arra pazarolják, hogy előszámálják a körülményeket, melyek miatt képtelenség elvégezni a történeti orientációjú komparatiztika feladatait, s ezért nem is vállalkoznak rá.

A történelmi helyzet kétségkívül rányomja a bélyegét arra, ahogy a kutató felfogja a vizsgálat tárgyát, de ez nem jelenti azt, hogy ha már rászánta magát a történeti kutatásokra, ne kellene állandóan újra meg újra erőfeszítéseket tennie annak érdekében, hogy tudatosítsa a maga temporalitását (ezzel együtt a megállapításai időbeliségét és magát a megértést alakító történeti kontextualitást). Jóhiszeműen alkothat olyan konstrukciókat, amelyek csak a fantázia szüleményei, átgondolatlan, kizárólag asszociáción alapuló mellérendelések következményei, a jámbor szándékok és a mítoszgyártás eredményei, vagy pragmatikusan (például politikailag) definiált célok konzekvenciái, melyek számára az irodalmi múlt csak eszköz ahhoz, hogy teljesen más feladatot végezzenek ahelyett, hogy magá-

²⁵ Vö. Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer*, ford. BONYHAI Gábor, Sapientia Humana (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), 236.

hoz a tárgyhoz közelednének (a kétségkívül meglévő korlátozások ellenére, amennyire csak lehetséges). Tehát az a törekvés, amelynek célja a korábban keletkezett és különböző nyelveken íródott irodalmi művek kontextualizálása, a múlt részleges deontologizációjához vezető folyamat tudatából ered, ugyanakkor fel is lép ellene, hogy az önkényesség felé tolja el a történeti-komparatiztikai kutatásokat. Ebből fakad, hogy az összehasonlító történeti kutatások esetében lényegesnek bizonyul az a feltevés, mely szerint a kontextus megállapítása a feltétele annak, hogy kijelöljük a komparatiztikai gyakorlat kereteit.

Azokban a komparatiztikai kutatásokban, amelyekben használják a történeti poétika eszközeit, törvényszerűen előtérbe kerül a diakrón feldolgozás, amely túllép a nemzeti kategóriákon, s több korszakra és kultúrára terjeszkedik ki (ami persze nem zárja ki a szinkrón feldolgozás lehetőségét és szükségességét, különösen akkor nem, ha irodalmi jelenségek olyan nagyobb csoportjáról van szó, amelyek nem távoli korszakokban jöttek létre). Az ilyen kutatások – amennyire lehet – empirikusak lesznek, verifikációt igényelnek, többek között azért is, mert új forrásokhoz férünk hozzá.

Igen lényeges, hogy az irodalmi szöveg megértéséhez feltétlen szükséges vonatkozások összességéeként felfogott kontextus nem csak ahhoz kötődik, ami elmúlt, hanem a folytonos művészeti gyakorlatokra is utalhat. A kutatás e felfogás szerint szükségszerűen együtt jár azzal, hogy tanulmányozzuk az adott szerző hagyatékának irodalmi recepcióját, rámutatva a művek bizonyos aspektusaira, amelyek művészileg inspiratívok voltak az utódok számára, alkotó módon alakították át ezeket (dacára a nyelvi és kulturális különbségeknek, vagy akár épp ennek köszönhetően). Ezen kívül választ kell találni azokra a kérdésekre, hogy egy bizonyos szerző műveiből átvett poétikai elemek milyen feladatokat teljesítenek az új művészi kontextusban, miért pont ezeket a komponenseket választották az örökösök, nem pedig másokat, hogyan alakították át ezeket, ki voltak-e téve a mitologizációnak, hogyan változott a funkciójuk, stilizációval²⁶ van-e dolgunk. Vagyis az átvétel kreatív jellegű vagy nem, csak a téma és a forma pastiche-áról van szó, ami nem sok mindent tesz hozzá az irodalmi hagyományhoz, kreatív folytatás-e – ez akár polemikus jellegű paródia formáját is öltheti (a téma, a műfaj, a stílus paródiája), vagy az eredeti mintához képest komplementer szöveggel van dolgunk, esetleg az irodalmi kommentár dialogikusan strukturált funkcióját tölti be, és így tovább.

Ugyanakkor ismét hangsúlyoznunk kell, hogy az irodalmi, művészi vagy diszkurzív gyakorlatok kutatásához módszerként használt kontextuális elemzés nem feltétlen vezet kivétel nélkül minden esetben tényleges kapcsolatokkal alátámasztott kontextus kijelöléséhez. Az informatikai forradalom korában az új kommunikációs technikák együtt léteznek azokkal, amelyek korábban uralkodtak, maga a médium is rászolgál a kontextus névre, melynek közvetítésével eljut a

²⁶ Vö. Stanisław BALBUS, *Między stylami* (Kraków: Universitas, 1993).

szöveg az olvasóhoz, és döntő hatással lehet az átadott tartalmak alakítására és jelentésére, a megértésük módjára, valamint a szerepek változására az üzenet küldője–vevője relációban.

4. AZ ÖSSZEHAJONLÍTÓ KONTEXTUÁLIS ELEMZÉS CÉLJA

A fentiekben eltervezett kontextuális elemzés a következő célokat tűzi ki a történeti orientációjú és irodalomközpontú kutatások elé:

- előidézni az egy nyelvterület és kultúra határain túlmutató történelmi ismeretek aspektuális növekedését;

- dekomponálni a nemzeti irodalomtörténeti modellek elemeit (revideálni a bennük lévő leegyszerűsítéseket, amelyek például abból is következhetnek, hogy túl szűk kontextust vettek figyelembe a kutatásaikban);

- olyan komponenseket alkotni, amelyek bekerülhetnek a nemzetek feletti irodalomtörténeti szintézisekbe (amennyiben számolunk az interkulturális transzmisszió jelenségével és azzal, hogy a műfajok, stílusok, motívumok, esztétikák és eszmék változnak az időben);

- leírni (összehasonlítás útján), hogyan vannak jelen az irodalmi kultúra kódjai (az irányzatok) konkrét írók életművében: meghatározni a reziduális (múltbéli) irodalmi kódok jelentését, leírni, hogyan vesznek részt ebben a szerző korának domináns kódjai, és milyen szerepet játszanak a konkrét szerzők az emergens (alakulóban lévő) irodalmi kódok teremtésében;

- leírni (tág kontextusban) a konkrét írók művészetének sajátosságait (rámutatni a változás jeleire a nemzetek feletti irodalomtörténeti folyamatban);

- kikutatni a kontextualizációs és dekontextualizációs mechanizmusok sajátosságait a nemzetek feletti irodalomtörténeti folyamatban;

- kidolgozni a nemzetek feletti irodalmi szisztematika komponenseit (például a műfajokat vagy a motívumokat és ezek funkcióit) – olyan kutatások esetében, melyek tárgyai nem a filiaciók és a homológiák, hanem az analógiák;

- bemutatni a nemzeti irodalmakat, amint kinyílnak a nemzetközi/interkulturális/interszemiotikus kapcsolatok történeti orientációjú folyamatában a más irodalmakkal, szemioszférákkal,²⁷ diskurzusokkal folytatott nem csak egy-, hanem két- vagy több irányú dialógusra.

Az irodalomközpontú kutatásokban végzett összehasonlító kontextuális elemzés ekképp vázolt céljainak fényében érdemes emlékezetünkbe idézni azt, hogy

²⁷ A nem irodalomközpontú interszemiotikus és intermediális kutatások esetében a történeti orientációjú kontextuális elemzés többek között ilyen eredményekhez vezet: a) felderítjük és pontosan meghatározzuk a szemioszférák közti relációk alakulásának történetét; b) lerakjuk az interszemiotikus és intermediális történeti poétika alapjait, részletes empirikus kutatásokra hagyatkozva; c) elkészítjük az interszemiotikus fogalmak történeti szótárát; d) az analógiákból kiindulva elkészítjük az interszemiotikus és intermediális műfajok szisztematikáját és megvizsgáljuk az ezeken belül végbement időbeli változások sajátosságait (figyelembe véve többek között a filiaciók és a homológiák tényleges kapcsolataiból kialakuló kontextuális relációkat).

nem csak a komparatisztika, az irodalmi komparatisztikával azonosított hagyományos változat születése pillanatában (intézményes formában a 19. század elején jött létre), hanem még a 20. században is – miközben kialakultak a komparatisztika mint diszciplína kutatási területei – az volt az uralkodó tendencia az ellen forduló vagy a tudományon belül működő kritikai diskurzusban, hogy a hatás fogalmával²⁸ azonosítják a kontextusok problémáját. Ennek következtében magát a történeti orientációjú komparatisztikai praxist is gyakran azonosították igazságtalanul ezek céltalan kinyomozásával és katalogizálásával, ami oda vezetett, hogy egyoldalúan értékelték. Ennek következtében a történeti orientációjú komparatisztika nem érdemelte ki annak a diszciplínának a rangját, amely új tudást akar létrehozni, vagyis azt a célt szolgálja, hogy széleskörű, lényeges ismereteket tárjon fel, és leírja, hogy ezek milyen relációkba kerülhetnek. De már pusztán attól, hogy szisztematizálni próbáljuk a kontextusokat, rá kell ébrednünk, hogy a feltételezettnél sokkal bonyolultabb problematikával van dolgunk, ami azt követeli meg, hogy kodifikáljuk a módszereket, amelyek lehetővé teszik az operatív összehasonlító munkát – s ezek egyike a kontextuális elemzés. Érdemes még egyszer hangsúlyoznunk, hogy e módszer alkalmazása potenciálisan nem korlátozódik kizárólag a különböző nyelveken íródott irodalmak vizsgálatára. A jellege lehet irodalomközpontú, de nem feltétlen az, ahogy az irodalom, a szemioszférák és a diskurzusok közti relációkat is nehéz lenne egyirányúnak tekinteni. A módszer alkalmazási területét és orientációját a kutató kompetenciájától kell függővé tenni – minél szélesebb körűek, annál jobb –, de ennek van egy feltétele: a bemutatott kutatások nem lehetnek felszínesek.

Rendszerint a tudósok lelkiismeretességén és a tudományos munkára fordítható időn múlik az, hogy a kutatók elmélyült munkát végeznek-e, vagy pedig elkapkodják azt. A szűk speciális kutatások esetében is fenyeget az a veszély, hogy túlzott általánosításokhoz jutunk – a visszaélések itt rendszerint a kontextus nem kellő ismeretéből fakadnak, ami elvezet a könnyen kétségbe vonható eredményekhez. Vagyis mindenekelőtt a tudásvágyon és a lelkiismeretes munkán múlik, hogy sikeres lesz-e a kutatások egyik vagy másik típusa. Ha tehát nem kizárólag irodalomközpontú diszciplínaként fogjuk fel a komparatisztikát, akkor nehéz lenne komolyan beszélni a haláláról, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a tudományág képviselői milyen sok aprólékos kutatást folytatnak, s milyen elméleti és módszertani kihívásokkal kell szembenézniük.

(NALEWAJK, Žaneta. „Problematyka kontekstów i metod badań w komparatyście”. *Tekstualia* 8, 4. sz. [2012]: 51–66.)

Fordította: *Pálfalvi Lajos*

²⁸ Vö. WELLEK, „Az összehasonlító irodalom válsága”.